PAULINA MONGIRDAITĖ – LAIŠKAI ŠVIESORAŠČIU

Jolanta Klietkutė
Kretingos muziejus

2015 m. vasarą išėjo knyga *Pirmieji pajūrio fotografai: Paulina Mongirdaitė, Ignas Stropus*. Trumpai apžvelgsime šios knygos istorinės informacijos paieškų kelią ir Lietuvos muziejuose bei bibliotekose saugomą Paulinos Mongirdaitės kūrybinį palikimą.

Paulina Mongirdaitė buvo pirmoji moteris fotografė Lietuvoje, pirmoji Palangoje įkūrė meno fotografijos ateljė, per jos darbus mus pasiekė seniausi Kretingos, Palangos, Gargždų miestelių vaizdai, užfiksuota jų kaita.

Deja, apie jos pačios biografiją žinojome tik kelis faktus: gimė apie 1865 m. Raseinių apskrityje, fotografijos mokėsi Varšuvoje, mirė apie 1924 m. Palangoje.

Per 150 metų, skaičiuojant nuo Paulinos Mongirdaitės gimimo, taip ir neatsirado nė vieno mokslinio tiriamojo darbo apie jos kūrybinę veiklą. Skurdūs biografiniai faktai ir kelių tyrinėtojų tekstai buvo išsisklaidę po įvairius leidinius. Tad ši knyga pirmą kartą susistemina visą atrastą informaciją ir pateikia išsamią šios asmenybės gyvenimo ir kūrybos analizę. Ši knyga – tai trylikos metų tyrinėjimų rezultatas, iliustruotas nuotraukomis ir atvirukais iš 9 muziejų, 4 archyvų, 10 bibliotekų (Lietuvos, Lenkijos, Latvijos), 13 kolekcininkų, 20 šeimų albumų (Lietuvos, Lenkijos).

Pagrindiniai informacijos šaltiniai apie pajūrio krašto fotografus – tai Kretingos muziejuje saugomi interviu su šešiais asmenimis (iš viso 21 psl.), 1971–1972 m. užrašyti Virgilijaus Juodakio.

Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinyje saugomą fotografės kūrybinį palikimą sudaro 38 fotografijos, 13 atvirukų ir perfotografuotas albumas „Kretynga“ (49 nuotraukos). Atvirukuose daugiausiai įamžinti Kretingos, dvaro, parko ir pasienio muitinės vaizdai. Nuotraukose – grafo Tiškevičiaus šeimyna XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, taip pat jo sūnų – Kretingos grafo Aleksandro Tiškevičiaus ir Palangos grafo Felikso Tiškevičiaus – šeimos. Dėl keturių fotografijų autentiškumo abejojama, kadangi nėra jo-

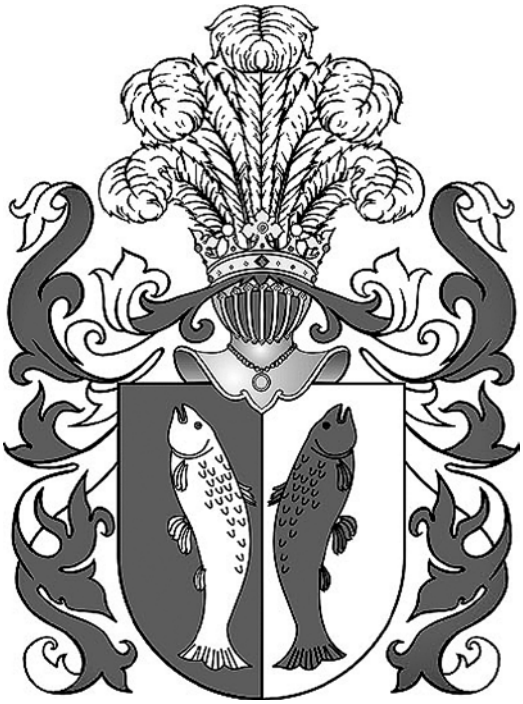

Herb Wadwicz – bajorų Mongirdų giminės herbas (dail. A. Kadžailis).

Paulinos Mongirdaitės portretas, XIX a. pab. – XX a. pr., nežinomas fotografas. KM GEK 30342.

Mongirdų šeima Paulinos Mongirdaitės fotopaviljone apie 1907 m. Pirmoje eilėje iš kairės į dešinę: Janina Valickaitė (1892–1976, P. Mongirdaitės sesers Sofijos jauniausia duktė), Sofija Mongirdienė (Griškevičiūtė, 1844–1920, P. Mongirdaitės motina), Eleonora Bucevičienė (Valickaitė, g. apie 1885 m., P. Mongirdaitės sesers Sofijos vyriausia duktė, rašytoja, dramaturgė, publicistė, pasirašinėjusi Nora Walicka ir Miłosz Faliński slapyvardžiais). Šalia Eleonoros pritūpęs jos vyras Boleslovas Jonas Bucevičius (1883–1967, bajoras, herbo Vremby (Wręby) atstovas, advokatas, politikas, Lietuvos III Seimo narys, Eleonoros (Valickaitės) vyras). Antroje eilėje iš kairės į dešinę stovi: Paulina Mongirdaitė (g. apie 1865–1924, pirmoji Lietuvoje fotografė moteris, dirbusi ir gyvenusi Palangoje, fotografavusi Palangos ir Kretingos vaizdus, dariusi portretines ir grupines nuotraukas, grafų Tiškevičių šeimos fotografė, atvirukų leidėja), Sofija Valickienė (Mongirdaitė, 1860–1912, P. Mongirdaitės sesuo), Stanislovas Valickis (g. apie 1852 m., Sofijos (Mongirdaitės) vyras). KM GEK 30343.

kio fotografės ženklo. Galbūt tai jos pačios darytos nuotraukos, o gal – tik vėlesnės kopijos (tokiais atvejais praverstų fotografijos istorikų konsultacijos).

Ilgai manyta, kad Mongirdaitės stiklo plokštelių negatyvų neišliko, nors amžininkai pasakojo apie jos kauptą savo darbų stiklų archyvą. Sklandė gandai, kad stiklai buvę užkasti fotopaviljono kieme ar net pačios menininkės kape. Kretingos muziejaus fonduose saugoma trylika 13 x 18 cm formato fotografės stiklo plokštelių. Mongirdaitei būtų galima priskirti dar kelis Palangos vaizdų stiklus, tačiau kol kas nerasti jų analogai. Šiuose stiklo negatyvuose užfiksuoti Kretingos bažnyčios bei pranciškonų vienuolyno vaizdai ir interjeras.

Identifikuoti bevardes Kretingos muziejuje saugomas stiklo negatyvų plokšteles buvo nelengva užduotis, tačiau tyrimas parodė, kad Kretingos bažnyčios negatyvas visiškai atitinka pačios Mongirdaitės išleistą atviruką su pačios pavarde. Muziejaus rinkinyje prie stiklo negatyvų buvo ir iš jų atspaustų nuotraukų. Viena nuotrauka šiame rinkinyje neturi stiklo plokštelės. Gali būti, kad ji sudužo. Lygiai tokia pati nuotrauka su fotografės pavarde publikuota 1910 m. savaitraštyje *Ziemia* (*Žemė*)[1]. Mažesniųjų Brolių Ordino Lietuvos Šv. Kazimiero Provincijos archyvo br. Mykolo Tamošiūno OFM surinktame nuotraukų albume yra 14 fotografės darbų. Akivaizdu, kad jie maždaug XX a. viduryje buvo atspausti iš minėtų muziejuje esančių stiklo plokštelių. Gali būti, kad negatyvai saugoti vienuolyne, o, atspaudus nuotraukas, buvo perduoti muziejui.

2009 m. įkurta Lietuvos integrali muziejų informacinė sistema (LIMIS) gerokai sutrumpino paieškų laiką ir palengvino darbą. Būtent sistemoje LIMIS buvo pastebėta visiems puikiai žinoma 1899 m. pirmojo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“ aktorių nuotrauka, kuri atvirlaiškio pavidalu daugelį metų siuntinėta kaip žinia apie lietuvių tautos atbudimą. Ši nuotrauka dažnai spausdinama prie straipsnių, platina-

Paulinos Mongirdaitės stiklo negatyvas. Šv. Antano altorius Kretingos bažnyčioje, apie 1907 m. KM P 323 1.

ma internete, tačiau niekur neminima fotografo pavardė. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje ši nuotrauka yra su fotografės Paulinos Mongirdaitės antspaudu, o Lietuvos liaudies buities muziejuje saugomas 13 x 18 cm dydžio, į dvi dalis sudužęs stiklo negatyvas su pirmojo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“ dalyviais. Stiklas buvo įvardytas kaip nežinomo fotografo darbas, tačiau sugretinus jį su Čiurlionio dailės muziejuje saugoma nuotrauka, lyg sudėjus dėlionę, paaiškėjo tikroji negatyvo autorystė (įdomu būtų kada nors pasekti šios stiklo plokštelės klajones iki muziejaus fondų). Taigi, pavyko įvardyti 14 Paulinos Mongirdaitės paliktų darbų – stiklo plokštelių.

Kol kas grįžkime prie spektaklio „Amerika pirtyje“ aktorių ir organizatorių nuotraukos, bet jau po 25-erių metų. Viename Maironio lietuvių literatūros muziejaus tinklalapyje paskelbtame straipsnyje aprašoma nuotrauka: joje 1924 m. rugpjūčio mėn. įamžinti komedijos „Amerika pirtyje“ 25-erių metų jubiliejaus minėjimo organizatoriai, dalyviai ir Valstybės teatro aktoriai. Nugarėlėje fotografės ranka užrašyta: *„Palanga. Fotog. P. Mongirdaitė. Vytauto g-vė N 14.“* Kodėl spektaklio jubiliejaus dalyviai norėjo, kad juos fotografuotų jau seniai nebedirbanti, pasiligojusi Paulina, o ne koks kitas profesionalus Palangos fotografas? Gal dėl to, kad būtent Paulina fotografavo juos prieš 25-erius metus spektaklio premjeros proga?

Paulinos Mongirdaitės išleistas atvirukas su Kretingos bažnyčios vaizdu (šio atviruko stiklo negatyvas yra Kretingos muziejaus rinkinyje), apie 1912 m. KM-GEK17619.

Spektalio „Amerika pirtyje“ organizatoriai ir aktoriai. Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: 1 – Kazys Žalnieriukynas, gydytojas iš Smolensko, 2 – Jadvyga Teofilė Juškytė (1869–1948), knygnešė, daraktorė, tautosakininkė, spaudos bendradarbė („Širšė“), 3 – Liudas Vaineikis (1869–1938), rankose laikantis spektaklio afišą, palangiškis gydytojas, knygnešys, visuomenės veikėjas, 4 – Stanislava Jakševičiūtė-Venclauskienė (1874–1958), profesionali aktorė, režisierė, 5 – Feliksas Janušis (1867–1920), kretingiškis gydytojas, literatas. Antroje eilėje stovi: 1 – Vladislovas Mongirdas (1877–1960), studentas, būsimasis gydytojas, dramaturgas, poetas, spaudos bendradarbis („Apuokas“), 2 – Edvardas Empacheris (?), kretingiškis krautuvininkas, uždraustos spaudos platintojas, 3 – Augustinas Janulaitis (1878–1950), Maskvos universiteto Teisės fakulteto studentas, knygnešys, visuomenės veikėjas, 4 – Povilas Višinskis (1875–1906), rašytojas, spaudos darbuotojas, režisierius, lietuvybės propaguotojas, politinis veikėjas, 5 – Gabalis, palangiškis gimnazistas, 6 – Stanislovas Kuizinas (1881–1943), palangiškis gimnazistas, būsimasis pulkininkas leitenantas, vienas iš Lietuvos jūrininkų sąjungos steigėjų, spaudos bendradarbis („Sista“), „Kario“ redaktorius. Fotografavo Paulina Mongirdaitė, 1899 m. LLBM N 8376.

Greičiausiai ši fotografija ir yra paskutinė Paulinos Mongirdaitės daryta nuotrauka, nes Palangos bažnyčios mirties metrikų knygoje įrašyta: „1924 metais lapkričio 5 dieną m. Palangoje mirė Paulina Mečislovo duktė Mongirdaitė, sirgusi vėžio liga, aprūpinta šv. sakramentais. Netekėjusi, 59 metų amžiaus, prisirašiusi prie Palangos valsčiaus, šios parapijos. Palaidojo klebonas kunigas Šniukšta lapkričio 7, Palangos parapijos kapuose.“

Pagal 2015 m. duomenis, žinomas toks Mongirdaitės palikimas: Kretingos muziejuje – 38 fotografijos, 13 atvirukų, 49 perfotografuotos albumo „Kretynga“ nuotraukos ir 13 stiklo plokštelių; Lietuvos nacionaliniame muziejuje – 13 Mongirdaitės darbų (bet dar neištyrinėta Algimanto Miškinio dovana – apie 23 000 atvirukų rinkinys, kuriame taip pat turėtų būti nemažai Mongirdaitės darbų); Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje – 2 nuotraukos ir 15 fotoatvirukų; Šiaulių „Aušros“ muziejuje – 7 nuotraukos: vadinamojo „kabinetinio“ formato žmonių portretai bei 6 atvirukai (tiek atvirukų yra įkelta į LIMIS); Žemaičių dailės muziejuje – 3 nuotraukos; Maironio lietuvių literatūros ir Mažosios Lietuvos muziejuose po 2 nuotraukas; Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje – 4 Palangos vaizdų atvirukai, o šios bibliotekos Kosakovskių fonde – 6 pajūrio krašto nuotraukos (viena šių nuotraukų itin įdomi tuo, kad joje užfiksuotas ir fotografės su fotoaparatu šešėlis); Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje – 9 atvirukai; LMA

Pirmojo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“ 25-erių metų jubiliejaus organizatoriai, dalyviai ir Valstybės teatro aktoriai 1924 m. rugpjūtį. Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: Liuda Vaineikytė, Elena Vaineikytė, Liūnė Janušytė. Antroje eilėje iš kairės sėdi: Jonas Šliūpas, Jonas Basanavičius, Jonas Jablonskis, Stasė Vaineikienė, Liudas Vaineikis su sūnumi Jurgiu, Augustinas Janulaitis. Trečioje eilėje iš kairės stovi: Liudas Gira, Aleksandras Kupstas, Teofilija Vaičiūnienė, Pranas Rimkus, Antanina Vainiūnaitė-Kubertavičienė, Petras Čiurlionis, Konstantinas Glinskis, Petras Kubertavičius, Stasys Pilka, Matas Untulis. Fotografavo Paulina Mongirdaitė. MLLM F1 38.

Vrublevskių bibliotekoje – 16 atvirukų ir 2 savaitraščio *Ziemia* iškarpos su nuotraukomis; VU Rankraščių skyriuje – 7 fotografijos; Kituose Lietuvos muziejuose ir bibliotekose Mongirdaitės darbų nėra arba saugoma po vieną du darbus. Taip pat gali būti, kad fondai dar ne iki galo ištirti ir ateityje gali atsiverti nauji Mongirdaitės meninio palikimo klodai. Daug menininkės darbų yra privačiose kolekcijose ir šeimų albumuose.

Privačioje kolekcijoje surastas Mongirdaitės išleistas Vaitkuškio dvaro atvirukas bei Martyno Mažvydo bibliotekos Kosakovskių fonde atrastos 7 šiai fotografei priskiriamos nuotraukos leidžia daryti prielaidą, kad Paulina Mongirdaitė ir grafas Stanislovas Kazimieras Kosakovskis galėjo būti pažįstami, galbūt kartu dalyvaudavo parodose. Kosakovskių palikimo tyrinėtojai galbūt atkreips dėmesį, ar grupinėse žmonių nuotraukose nėra garsiosios pajūrio fotografės.

Deja, iki šiol nebuvo žinomo nė vieno pačios Paulinos Mongirdaitės portreto. Jos išvaizdą fotografijos istorijos tyrinėtojai ir istorikai visą laiką laikė neįminta mįsle. Ieškodama kokių nors nuorodų į menininkės portretą, greitai patekdavau į aklavietę: tiek Lietuvos, tiek Lenkijos istorikai teigė, kad tai yra „neįmanoma misija“. Vis dėlto įvyko stebuklas, nes šiandien galime žvelgti į slėpiningą Paulinos Mongirdaitės veidą. Lenkijoje fotografės proprovaikaičių šeimos nuotraukų albumuose buvo atrastos 4 fotografijos, kurios nuo šiol padės mūsų muziejų archyvuose esančiose nuotraukose pažinti ir įvardyti pirmąją pajūrio fotografę.

Bajorų Mongirdų giminė – herbo *Wadwicz* (žuvys) atstovė: *Wadwicz* – lenkų bajorų herbas,

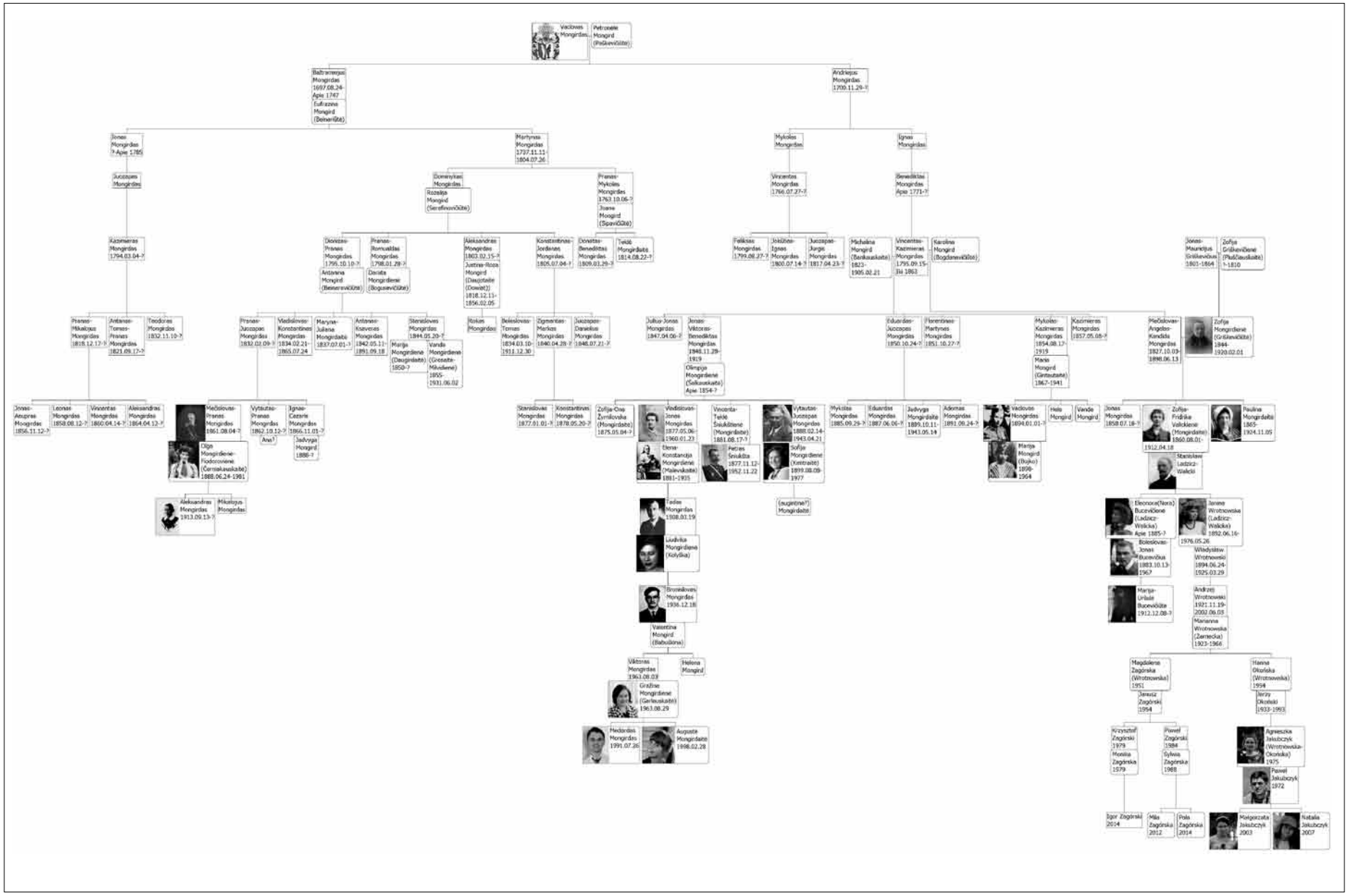

„Mongirdu genealogija“ – bajorų Mongirdų genealoginė schema. Sudarė Jolanta Klietkutė, 2017 m.

paplitęs Poznanės žemėse, pirmą kartą paminėtas 1404 m. teismo knygose. Pirmasis Lietuvos bajoras, 1413 m. Horodlės seime už nuopelnus gavęs adaptuotą *Wadwicz* herbą, buvo Šalčininkų ir Ašmenos žemių paveldėtojas, LDK didikas Petras Mangirdaitis.

Paulina Mongirdaitė didžiavosi savo giminės herbu ir net turėjo kelis antspaudus su įrašu „*Wadwicz Mongird / Polangen*“, kuriais ženklino savo nuotraukas. Todėl kai kuriuose periodinės spaudos straipsniuose klaidingai paminėtas fotografas vyras Vadvičius Mongirdas. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomos nuotraukos nugarėlėje yra du Mongirdaitės antspaudai „*Wadwicz Mongird / Polangen“ ir „ФОТОГРАФИЯ / П. МОНГИРДЪ / ПОЛАНГЕНЪ / Курляндской губ.*“ (FOTOGRAFIJA / P. MONGIRD / PALANGA / Kuršo gubernija), tai įrodo, kad „Wadwicz Mongird“ antspaudas tikrai priklausė Paulinai Mongirdaitei. Vis dėlto, nors ir atrasta daug naujų faktų, išsamesnis vaizdas apie fotografės kūrybinį ir asmeninį gyvenimą išlieka paslaptingas. Taip ir nepavyko nustatyti tikslios jos gimimo datos ir vietos, nežinoma kokiose parodose, su kokiais darbais ji dalyvavo, nepavyko atrasti, kam po jos mirties atiteko fotopaviljonas, deja, kol kas neidentifikuota ir tiksli jos kapo vieta Palangos kapinėse...

Kiekviena naujai atrasta Paulinos Mongirdaitės daryta nuotrauka, kiekvienas atvirukas ar stiklo plokštelė, o ypač – atrastos 4 jos portretinės nuotraukos, yra tarsi mums iš praeities atsiųsti ir šviesa užrašyti fotografės laiškai.

Nuorodos:

1 *Ziemia*, 1910 m. birželio 11, Nr. 25, p. 376.

PAULINA MONGIRDAITĖ – LETTERS BY BLUEPRINT

Jolanta Klietkutė
Kretinga Museum

Paulina Mongirdaitė (~1865–1924) was the first woman photographer in Lithuania, she was the first who established in Palanga art photography studio, and thanks to her the oldest views of Kretinga, Palanga, Gargždai towns have reached our times as well as the process of their change has been captured.

The family of nobles Mongirdai is a representative of coat of arms *Vadvič*. Petras Mangirdaitis was the first nobleman of Lithuania, in 1413 Horodło seimas he received for the merits adapted Vadvič coat of arms, he was a heir of Šalčininkai and Ašmena lands, a nobleman of Grand Duchy of Lithuania.

Paulina Mongirdaitė was proud of her family coat of arms and even had a seal with an inscription “Wadwicz Mongird / Polangen”, with it she marked her photographs. Thus in some articles in the press her husband photographer Vadvičius Mongirdas was mistakenly mentioned. However, on the back of the photograph preserved in Šiauliai “Aušros” museum there are two seals of P. Mongirdaitė: “Wadwicz Mongird / Polangen” and “ФОТОГРАФИЯ / П. МОНГИРДЪ / ПОЛАНГЕНЪ / Курляндской губ.” (PHOTOGRAPH / P. MONGIRD / PALANGA / Courland Governorate), this proves that the seal of “Wadwicz Mongird” really belonged to Paulina Mongirdaitė.

It was assumed that glass plate negatives of P. Mongirdaitė have not survived, though contemporaries told that she had accumulated a big archive of glass works. After familiarizing with photographs and postcards of Paulina Mongirdaitė that are preserved in the archives of Lithuanian and Polish museums as well as published in the publications of the 19th – 20th centuries, according to found analogues, it was possible to identify that her thirteen glass plates of 13x18 cm format are preserved in the funds of Kretinga Museum, where the views and interior of Kretinga church and Franciscans monastery are captured.

In 2009, the Lithuanian integral museum information system (LIMIS) was established which significantly shortened the search time and facilitated work. Namely in LIMIS I found a well known photograph of the actors of the first Lithuanian performance of 1899 "Amerika pirtyje" (America in the Sauna), which as a postcard was sent for many years as a message about Lithuanian nation awakening. This photograph is often printed together with articles, distributed online, however, a photographer's name is not mentioned.

With the help of LIMIS I found that in M. K. Čiurlionis National Museum of Art this photograph is also preserved only with the seal of a photographer Paulina Mongirdaitė, whilst a glass negative of the participants of the first Lithuanian performance "Amerika pirtyje" is preserved in the Etnographic Museum of Lithuania. This negative is of 13x18 cm size and broken into two parts. The glass was entitled as a work of an unknown photographer, until like a part of a puzzle a photograph preserved in M. K. Čiurlionis National Museum of Art was not attached.

Thus, 14 glass plates – the works by Paulina Mongirdaitė were successfully named.

According to the data of 2015, the following legacy of P. Mongirdaitė is known: in Kretinga Museum – 38 photographs, 13 postcards, 49 photographed photos of album "Kretynga" and 13 glass plates, in National Museum of Lithuania – 13 works by P. Mongirdaitė (Algimantas Miškinis' gift – the collection of about 23000 postcards, which should contain a lot of P. Mongirdaitė's works has not been investigated yet), in M. K. Čiurlionis National Museum of Art – 2 photographs and 15 photo cards, in Šiauliai "Aušros" museum – 7 photographs, these are cabinet portraits of people as well as 6 postcards (these postcards are uploaded in LIMIS), in the Samogitian Art Museum – 3 photographs, in Maironis Lithuanian Literature Museum – 2 photographs and in the History Museum of Lithuania Minor – 2 photographs. In Martynas Mažvydas National Library of Lithuania – 4 postcards with the views of Palanga, and in the library's Kosakovskiai fund – 6 photographs of seaside land. In Kaunas County Public Library – 9 postcards, in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences – 16 postcards and 2 cuttings with photographs of weekly newspaper "*Ziemia*", in the Manuscript Department of Vilnius University – 7 photographs. In other Lithuanian museums and libraries there are no works of P. Mongirdaitė at all, or one or two works are preserved, or the funds have not been investigated yet and it is unknown how many and what works are preserved. There are a lot of P. Mongirdaitė's works in private collections and family albums.

No one has ever seen the self-portrait of Paulina Mongirdaitė herself. Her appearance was a mystery for the researchers of the history of photography throughout the world as well as historians. In Poland in the family album of a photographer's great-great-grandchildren four photographs were found (presently they have been published in LIMIS) and they will help to recognize and name the first photographer of the seaside in the photographs preserved in our museums' archives.

However, despite the fact that a lot has been investigated and found – the photographer managed to remain mysterious: the exact date and place of her birth were not found, it is unknown in what exhibitions and with what works she took part, it was not found who inherited a photo gallery after her death and even it was impossible to identify the exact place of grave in Palanga cemetery...

The discovery of each photograph, postcard or glass plate made by P. Mongirdaitė, and especially her four portrait photographs, is as if the letters written with light by a photographer and sent to us from the past.

2017 Nr. 16

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

XX mokslinė konferencija
FOTOGRAFIJA LIETUVOS MUZIEJUOSE

FOTOGRAFIJOS
MUZIEJUS